

İqtisadi rəqabət: istehlakçıların qazandığı sahibkar müharibəsi

ANTIİNHİSAR SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ ÜÇÜN NƏLƏR TƏLƏB OLUNUR?

29.06.17

I məqalə

İnhisarçılıq əlverişli və münbit sahibkarlıq mühitinin formalaşdırılması yolunda əsas maneələrdən biridir.

Azad və sağlam rəqabət ortamının yaradılması isə dövlətin müəyyənləşdirdiyi qaydalara əməl olunması sayəsində təmin olunur. 2014-cü ildən başlayaraq rəsmi şəkildə aşağı neft gəlirləri fazası kimi xarakterizə olunan yeni bir keyfiyyət dövrünə qədəm qoymuş Azərbaycan iqtisadiyyatının qarşısında duran problemlərdən biri inhisarçılıq, bazarda hökmran mövqeyə malik təsərrüfat subyektlərinin bu vəziyyətdən sui-istifadə etməsi, bazarların bölüşdürülməsi və digər oxşar vəziyyətlərdir.

Rəqabətin qorunması sosial-iqtisadi həyatın bütün sahələrində uğurlar əldə olunması üçün baza yaradır, ölkə iqtisadiyyatının institusional mühitini dəyişir, məhdud resursların bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsinin səmərəliliyini yüksəldir, istehlak bazarında sabitliyi təmin edir, təsərrüfat subyektlərinin innovativ inkişafına və ehtiyatlardan səmərəli istifadəyə stimül verir, qiymətləri xərclərə uyğun olaraq formalaşdırır, məhsulların çeşidini genişləndirir.

Azərbaycanda dövlət antiinhisar siyasətinin həyata keçirilməsi üçün qanunvericilik bazanın və müvafiq institutların formalaşdırılmasına ötən əsrin sonuncu onilliyində başlanılıb, həm qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, həm də dövlət antiinhisar siyasətini həyata keçirən qurumun yaradılması müəyyən inkişaf yolu keçib.

1992-ci ilin 23 iyununda "Respublikanın iqtisadi və ictimai-siyasi həyatını sabitləşdirmək sahəsində əlavə tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa müvafiq olaraq Dövlət Antiinhisar Siyasəti və Sahibkarlığa Kömək Komitəsi yaradılıb. Elə həmin tarixdən başlayaraq antiinhisar qanunvericiliyinin formalaşdırılmasına başlanılıb. 4 mart 1993-cü ildə "Antiinhisar fəaliyyəti haqqında", 2 iyun 1995-ci ildə "Haqsız rəqabət haqqında", 15 dekabr 1998-ci ildə "Təbii inhisarlar haqqında" Azərbaycan Respublikası qanunları qəbul olunub və mütəmadi olaraq qanunvericilik aktlarının təkmilləşdirilməsi məqsədilə bu sənədlərə çoxlu dəyişiklik və əlavələr edilib.

2001-ci ildə Dövlət Əmlakı Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi, Ticarət Nazirliyi, Xarici İnvestisiyalar Agentliyi ilə birlikdə Dövlət Antiinhisar Siyasəti və Sahibkarlığa Kömək Komitəsi də ləğv edilib, onların bazasında İqtisadi İnkişaf Nazirliyi yaradılıb. 2001-2006-cı illərdə ölkədə antiinhisar siyasətini İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin Antiinhisar Siyasəti Departamenti həyata keçirib. 2007-ci ildən İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin yanında Antiinhisar Dövlət Xidməti yaradılıb və departamentin funksiyaları artıq Xidmətə həvalə olunub. Bu qurumla yanaşı Nazirliyin yanında İstehlak Bazarına Nəzarət üzrə Dövlət Xidməti də yaradılıb.

2009-cu ildə ölkə iqtisadiyyatında inhisarçılığın qarşısının alınması və haqsız rəqabətlə mübarizənin gücləndirilməsi, habelə Azərbaycan Respublikasında istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi sahəsində dövlət idarəetməsini təkmilləşdirmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf

Nazirliyi yanında Antiinhisar və İstehlak Bazarına Nəzarət üzrə dövlət xidmətlərinin bazasında Antiinhisar Siyasəti və İstehlakçıların Hüquqlarının Müdafiəsi Dövlət Xidməti yaradılıb. Hazırda antiinhisar siyasətini həyata keçirən qurum İqtisadiyyat Nazirliyi yanında fəaliyyət göstərir.

Antiinhisar siyasəti sahəsində ən mühüm addımlardan biri kimi 2016-cı ilin 1 yanvar tarixindən idxaldakı inhisarçılığın aradan qaldırılmasını, gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq yaradılmış özəl gömrük-broker

institutunun təyinatına uyğun olmayan fəaliyyətinə son qoyulmasını göstərmək olar. İqtisadçı ekspertlər bu qadağanın ləğvinin ciddi iqtisadi islahatlar dövrünə qədəm qoymuş Azərbaycanın sahibkarlıq mühitində mühüm müsbət dəyişikliklərə yol açdığı qənaətinə gəlirlər. Ancaq bu sahədə iqtisadi siyasətin təkmilləşdirilməsi üçün görüləsi işlər hələ də var.

Dövlət antiinhisar siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədqiqatlar aparən İqtisadi Tədqiqatlar Mərkəzinin rəhbəri Qalib Toğrul hesab edir ki, antiinhisar siyasətinin səmərəliliyinin aşağı olmasını şərtləndirən bir sıra amillər var. Bura ilk növbədə, antiinhisar və rəqabət qanunvericiliyinin təkmil olmamasını, antiinhisar siyasətini həyata keçirən dövlət qurumunun statusunun dəqiq müəyyən edilməməsini, antiinhisar qanunvericiliyinin pozulması ilə bağlı konkret işlərə baxan Komissiyaanın daimi əsaslarla fəaliyyət göstərməməsini, komissiyaanın antiinhisar dövlət tənzimləməsini həyata keçirən orqandan asılılığının mövcudluğunu və şəffaflıq, hesabatlılıqla bağlı problemləri aid etmək olar.

Rəqabət qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi zərurətindən danışan ekspert diqqəti bu sahədə normativ-hüquqi aktların ən zəif yerinə - "hökmran mövqe" anlayışına yönəldir: "Milli qanunvericilikdə hökmran mövqenin müəyyən edilməsi üçün yalnız bir meyardan - 35%-lik bazar payından istifadə olunub. Beynəlxalq təcrübədə hökmran mövqe ilə bağlı təsərrüfat subyektinin bazardakı payından əlavə də meyarlar müəyyən edilir. Hətta bəzi inkişaf etmiş ölkələrin antiinhisar qanunvericiliyində pay həddi göstərilir. Bu zaman təsərrüfat subyektinin hökmran mövqeyini müəyyənləşdirmək üçün digər göstəricilər - bazardakı davamlılıq və müstəqil fəaliyyət əsas götürülür".

Ekspertin fikrincə, hökmran mövqe müəyyənləşdirilərkən subyektin mütləq bazar payı ilə yanaşı, ən yaxın rəqib və ya rəqibləri ilə olan bazar payları arasındakı fərqə, yəni nisbi bazar payına da diqqət yetirilməlidir: "Məsələn, 35% bazar payına sahib təsərrüfat subyektinin hökmran mövqedə olub-olmamasını araşdırarkən onun ən yaxın iki rəqibinin bazar paylarının 15% və 18% olması ilə 30% və 20% olması vəziyyəti arasında böyük fərq var. Hökmran mövqe müxtəlif bazarlarda fərqli paylarla müşayiət olunur, bu prinsip rəqiblərə münasibətdə də dəyişir. Məsələn, eyni əmtəə bazasında ən böyük paya malik ən çoxu 3 təsərrüfat subyektinin birgə payı 50%-dən artıq, 5 təsərrüfat subyektinin birgə payı 70%-dən artıq olduqda həmin təsərrüfat subyektləri hökmran mövqe tutmuş sayılırlar. Bazarlara münasibətdə də paylarda fərqlər var. Məsələn, bank, sığorta, lizinq, qeyri-hökumət təqaüd fondları xidmətləri bazasında maliyyə təsisatlarının payı 25%-dən çox, bu bazarda ən böyük paya malik ən çoxu 3 maliyyə təsisatının birgə payı 45%-dən artıq, 5 maliyyə təsisatının birgə payı 65%-dən artıq, qiymətli kağızlar bazasında qiymətli kağızları idarəedənin payı 10%-dən çox olduqda onlar hökmran mövqe tutmuş sayılırlar. Bazar payının müəyyənləşdirilməsi zamanı bazanın növünün (mal, xidmət bazarı, coğrafi bazar, mövcud zaman çərçivəsindəki bazar) müəyyən olunması da mühüm əhəmiyyətə malikdir".

Ekspert istehlakçıların mənafələrinin qorunması ilə rəqabətin təmin olunması (antiinhisar) siyasəti arasında əlaqəyə də toxunub. Onun sözlərinə görə, "Antiinhisar fəaliyyəti haqqında" qanunda 7 maddədə "İstehlakçıların mənafələrinə zidd", "İstehlakçıların mənafələrinin pozulması", "İstehlakçıların mənafələrinə toxunulması", "İstehlakçıların hüquqlarına ziyan vurulması" anlayışları daxil edilib və bu anlayışlar bəzən rəqabətin məhdudlaşdırılması əlamətləri kimi təsbit edilib, bəzənsə rəqabətin məhdudlaşdırılması anlayışı ilə eyniləşdirilib.

Ekspert Azərbaycan qanunvericiliyində mütləq rəqabət (antiinhisar) hüququ ilə istehlakçıların hüquqlarının qorunması arasında sərhədin müəyyən edilməsini vacib sayır: "Dünyada bu məsələyə progressiv yanaşma belədir ki, səmərəli rəqabət olan bazarda istehlakçıların hüquqları qorunur, ona görə də rəqabət (antiinhisar) hüququnun birbaşa məqsədi istehlakçıların hüquqları qorunması ola bilməz. Elə buna görə də dünya antiinhisar tənzimlənməsində yüksək qiymət təyin olunmasına görə birbaşa istehlakçıların hüquqlarının qorunması məqsədilə çox nadir hallarda sanksiyalar tətbiq olunmasına rast gəlinir. Bu onunla izah edilir ki, yüksək inhisarçı qiymətlərin təyin olunmasının tənzimlənməsi qısamüddətli dövrdə istehlakçıların xeyrinə ola bilər, ancaq uzunmüddətli dövrdə bazanın yeni investorlar üçün cəlbediciliyinin və sahibkarların aktivliyinin aşağı düşməsi baxımından istehlakçılara zərbə vurur. Yüksək gəlir əldə etmək imkanları bazarları sahibkar və investorlar üçün cəlbedici edir ki, bu da rəqabəti gücləndirir".

Q. Toğrul Türkiyə qanunvericiliyində yüksək qiymət təyin olunmasının hökmran mövqenin əlaməti kimi qəbul edilmədiyini önə çəkir və əlavə edir ki, ABŞ və Aİ-də də yüksək inhisarçı qiyməti əsas götürülərək biznes subyektləri cəzalandırılır: "ABŞ-in antiinhisar orqanı bazar subyektlərinin qiymətlərinə nəzarət etmir, onları tənzimləmir və istehlakçıların hüquq və maraqlarını müdafiə etmir, çünki bu ölkədə Şerman Qanunun 2-ci maddəsinə əsaslanıb hökmran vəziyyətdən sui-istifadə halı kimi yüksək inhisar qiymətlərini qadağan etmirlər. Aİ-də də yüksək inhisarçı qiymətləri hökmran mövqedən sui-istifadə halı kimi təsdiq edən bir məhkəmə qərarı belə olmayıb".

Milli rəqabət və antiinhisar qanunvericiliyinin təhlili göstərir ki, müvafiq normativ-hüquqi aktlarda hökmran mövqe və ondan sui-istifadə halları ilə yanaşı, üfiqi və şaquli sazişlər nəticəsində meydana çıxan məhdudlaşdırıcı hərəkətlərin tam siyahısı verilməyib, eyni zamanda bu münasibətlər zamanı yol verilən məhdudlaşdırıcı hərəkətlər barədə maddə daxil edilməyib. Eyni natamamlıq birləşmələr (birləşməyə nəzarət, birləşmənin təhlili və sair) və inhisarçılıq fəaliyyəti həyata keçirən təsərrüfat subyektlərinin məcburi bölünməsi məsələlərində də müşahidə olunur.

Müştəfi ŞÜKÜRLÜ

P.S. Məqalə Beynəlxalq Özəl Sahibkarlıq Mərkəzinin (CİPE) dəstəklədiyi tədqiqat çərçivəsində hazırlanıb.